

Geheugenconstructie in mondelinge geschiedenis. De casus van de dronken dokwerker

Donald Weber

Citer ce document / Cite this document :

Weber Donald. Geheugenconstructie in mondelinge geschiedenis. De casus van de dronken dokwerker. In: Revue belge de philologie et d'histoire, tome 92, fasc. 2, 2014. Histoire médiévale, moderne et contemporaine Middeleeuwse, moderne en hedendaagse geschiedenis. pp. 615-632;

doi : <https://doi.org/10.3406/rbph.2014.8565>

https://www.persee.fr/doc/rbph_0035-0818_2014_num_92_2_8565

Fichier pdf généré le 03/11/2020

Abstract

The construction of memories in oral history. The case of the 'drunken docker'.

The representation of port workers in our society is dominated by its association with excessive alcohol consumption. In this article we analyze how the positions of the various actors in the narrative process have affected the historical construction of the drunken docker. At a methodological level it is emphasized that oral history is at the same height as other sources. The text opposes the use of transcripts, and advocates replacing mere sound recordings with video recordings. At the analytical level the importance is emphasized of considering the interview as a dynamic growth process between the interviewer(s) and the respondent(s). The case study shows how delicate memory construction can be. A number of port workers involved oppose the wording of this historic practice, but their attempts to exert pressure are unsuccessful. At the same time an even bigger problem is found unexpectedly. The popular imaging showed a huge influence and has affected the way in which the researcher has drawn the narrative representation.

De representatie van havenarbeiders wordt in onze samenleving gedomineerd door de associatie met overmatig alcoholverbruik. In deze bijdrage analyseren we hoe de standpunten van de verschillende actoren in het narratieve proces de historische constructie van de dronken dokwerker beïnvloedden. Op methodologisch vlak wordt benadrukt dat mondelinge geschiedenis op dezelfde hoogte staat als andere bronnen. Er wordt geargumenteed tegen transcripties, en gepleit om loutere geluidsopnamen te vervangen door beeldopnamen. Op het analytische vlak wordt het belang benadrukt van het benaderen van een interview als een dynamisch groeiproces tussen interviewer(s) en respondent(en). Uit het casusonderzoek blijkt hoe delicaat geheugenconstructie kan zijn. Een aantal betrokken havenarbeiders kant zich tegen de verwoording van deze historische praktijk, maar hun pogingen om druk uit te oefenen halen weinig uit. Tegelijk wordt onverwacht een nog groter probleem vastgesteld. De populaire beeldvorming bleek een grote invloed uitgeoefend te hebben op de manier waarop de onderzoeker de narratieve representatie heeft opgesteld.

Geheugenconstructie in mondelinge geschiedenis. De casus van de dronken dokwerker

Donald WEBER

AMSAB-Instituut voor Sociale Geschiedenis, Gent

De voorliggende casus belicht een specifiek aspect van een historisch onderzoeksproject dat recent werd uitgevoerd door AMSAB-Instituut voor Sociale Geschiedenis (AMSAB-ISG), waarbij onder meer werd gebruikgemaakt van mondelinge getuigenissen. Een stereotiep beeld kwam daarbij aan bod, dat vrijwel legendarisch is in de collectieve sociale herinnering: de ellendige dokwerker, straatarm en fysiek uitgebuit, die drinkt om te overleven (en omdat hij in de kroegen van de fore-mannen anders aan geen werk geraakt), en 's avonds laat stomdronken waggelend naar huis strompelt – een tafereel dat sterke afkeer oproept bij de burgerij en andere deftige lagen van de bevolking.

De representatie van de jongste vijf of zes generaties van havenarbeiders wordt in onze samenleving gedomineerd door deze ene associatie: wie aan dokwerkers denkt, denkt aan overmatig alcoholverbruik⁽¹⁾. De associatie is zo sterk dat ze zelfs door de verdedigers van de arbeiders op paradoxale wijze is gebruikt geworden als een wapen ten voordele van de dokwerkers. Het is hun fout niet, aldus de argumentatie in de vakbondspropaganda, dat ze drinken: ze worden ertoe gedwongen door het kapitalistische systeem van de havenarbeid, ze worden zodanig uitgebuit dat ze hun menselijkheid verliezen en naar de fles grijpen⁽²⁾.

Maar hoe kijken de havenarbeiders zelf aan tegen de historische constructie van de dronken dokwerker? Het zal wellicht niet verbazen dat ze niet onverdeeld gelukkig zijn met deze weinig verheffende beeldvorming. De weergave van dit aspect in de uiteindelijke narratieve representatie van de dokwerkerslevens in het project heeft dan ook geleid tot contradicties en conflicten. In deze bijdrage belichten we de verschillende visies, en analyseren we hoe de standpunten van de verschillende actoren in het narratieve proces uiteindelijk de representatie hebben beïnvloed. Een interessante factor hierbij is dat het een onderzoek in opdracht betrof, waarbij de actoren in het proces van geheugenvorming tegelijk ook de mogelijkheid hadden om de narratieve representatie te beïnvloeden. Bovendien, zo komt eveneens uit de analyse naar voren, is de persoon van de onderzoeker (tevens de auteur van

(1) Karel VAN ISACKER, *De Antwerpse dokwerker 1830-1940*, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1963.

(2) Jan CHAPPELLE, *Donker Antwerpen. Hoe onze werkende klasse woont. Het vraagstuk der werkershuizing*, Gent, Volksdrukkerij, 2009.

dit artikel) geen absolute en neutrale buitenstaander gebleken, maar een co-actor die actief betrokken is geweest bij het proces van geheugenvorming.

Casepresentatie

Als onderzoeker bij AMSAB-Instituut voor Sociale Geschiedenis krijgt men regelmatig te maken met mondelinge getuigenissen. Het Instituut is immers gericht op sociale geschiedenis, en dat wordt begrepen als de geschiedenis van de gewone mensen, de werkmensen, degenen zonder macht en zonder stem, *people's history* met andere woorden. Hun levens, ideeën, dromen en opvattingen zijn zelden voldoende gedocumenteerd in officiële, geschreven en gedrukte bronnen. Van bij de oprichting van AMSAB-ISG was er dan ook grote belangstelling voor het instrument van de mondelinge getuigenis: "De benadering via mondelinge geschiedenis wil feiten vergaren die op geen andere (gedocumenteerde) wijze te vinden zijn, zogenaamde 'verloren kennis' die enkel bewaard is in de geheugenbanken van de getuigen"⁽³⁾. Er was van bij de aanvang ook aandacht voor de specifieke methodologische aspecten van geheugenvorming: "Het waargenomene ontwikkelt zich onmiddellijk na de oorsprong dynamisch, gelukkig zwakt die dynamiek later af zodat het opgenomene uiteindelijk statisch wordt bewaard. Niettemin is de vervorming ondertussen reeds geschied"⁽⁴⁾.

Zelf heb ik vroeger reeds dankbaar gebruik gemaakt van mondelinge geschiedenis in een project van 1997-1998, een onderzoek naar de naoorlogse socialistische beweging in het arrondissement Sint-Niklaas⁽⁵⁾. In deze bijdrage wil ik echter de focus leggen op een ander, recenter onderzoek. Begin 2011 werd door de socialistische vakbond Belgische Transportarbeidersbond (BTB) aan AMSAB-ISG het voorstel gedaan om een project te doen rond het honderdjarig bestaan van deze in 1913 opgerichte vakbondscentrale. Het betrof hier dus een onderzoek in opdracht, een niet onbelangrijk aspect waar verder op teruggekomen wordt. Niettemin nam de opdrachtgever de wetenschappelijke kant van de zaak ernstig. Er werd vrijwel meteen overeengekomen dat er enerzijds een beperkte brochure zou gemaakt worden over de geschiedenis van de BTB, die door de vakbond zou gebruikt worden voor interne propaganda en vorming, en anderzijds een breed opgezet onderzoek naar evoluties in de leef- en arbeidsomstandigheden van de Belgische trans-

(3) Herman VANDEN HERREWEGEN, "Gesprekken met mijnwerkers uit Zuid-Oost-Vlaanderen en Zuid-Brabant. Beschouwingen bij opzet en methode", in *AMSAB-Tijdingen*, dl. 4, 1985-1986, 2, p. 47. Zie ook: Bie DE GRAEVE, "Oral history en geschiedenis van de arbeidersbeweging. Enkele beschouwingen", in *AMSAB-Tijdingen*, dl. 1, 1982, 3-4, p. 57-65. Bart DE NIL, "Aspecten van arbeid(-ers)beweging en cultuur voor 1940. Mondelinge geschiedenis", in *Brood & Rozen*, dl. 8, 2003, 4, p. 53-59. Rik HEMMERIJCKX, *Interview Gustave Dache, Charleroi, Maison des 8 heures, 25 mars 2008*, Gent, AMSAB-Instituut voor Sociale Geschiedenis, 2008.

(4) H. VANDEN HERREWEGEN, "Gesprekken met mijnwerkers", *op. cit.*, p. 49.

(5) Donald WEBER, Tom DE DOBBELAER & Luc PEIREN, *Vaandels ruisen, vuisten groeten. Honderd jaar socialistische beweging in Sint-Niklaas*, deel 2 : 1945-1975, Sint-Niklaas-Gent, ABVV-Waasland-AMSAB-ISG, 1998.

portarbeiders in de afgelopen eeuw, een studie waarbij aan de onderzoeker wetenschappelijke onafhankelijkheid werd gegarandeerd⁽⁶⁾.

Het doel van het onderzoek was het vergaren van zo veel mogelijk kennis over het persoonlijke en het gezinsleven van transportarbeiders (hoe woonden ze, hoe voedden ze hun kinderen op, wat was de positie van de thuiswerkende vrouw, welke vriendenkringen hadden ze, hoe ontspanden ze zich, enzovoort), en over de omstandigheden waarin ze hun arbeid uitoefenden (hoe geraakten ze aan werk, welke opleiding hadden ze, welke technieken gebruikten ze, hoe verloren ze hun werk en hoe vochten ze daartegen, was er lunchpauze, wasgelegenheden, enzovoort). Er werden drie categorieën van transportarbeiders onderscheiden, de havenarbeiders (of dokwerkers, zoals ze in de volksmond worden genoemd) waren er daar één van⁽⁷⁾.

Naast de talrijke getuigenissen die aangetroffen werden in professionele tijdschriften, pamfletten, egodocumenten en eerdere gelijkaardige studies, werd ook ruimte voorzien voor het verzamelen van mondelinge getuigenissen. Enerzijds omdat al snel bleek dat de schriftelijke bronnen voor de recentste periode, grofweg vanaf de jaren 1960, grote leemtes vertoonden. Anderzijds ook omdat het geschreven bronnen ontbreekt aan *look and feel*: de emotionele, morele en zintuiglijke aspecten komen onvoldoende aan bod. Met schriftelijke bronnen alleen dreigde de narratieve representatie kleurloos en smaakloos te blijven, te weinig menselijk.

Belangrijk hier is dat mondelinge geschiedenis niet het einddoel was, en dat mondelinge getuigenissen niet de enige informatiebronnen waren. Er werd en wordt vanuit gegaan dat er methodologisch geen rangschikking bestaat tussen bronnen. Mondelinge en schriftelijke bronnen zijn evenwaardig en moeten gelijktijdig gebruikt worden, elk met hun beperkingen en mogelijkheden. Zo kunnen schriftelijke feiten mondelinge fouten en onzekerheden corrigeren, maar leveren mondelinge bronnen de *couleur* en de emotionele en morele semantiek van de feiten die ontbreekt in koude documenten. Het belangrijkste is om zo veel mogelijk soorten bronnen te gebruiken, zodat gegevens verkregen uit verschillende invalshoeken elkaar kunnen aanvullen en corrigeren. De schriftelijke bronnen waren zeer belangrijk om een feitenrelaas te kunnen opzetten, en om de bredere context te begrijpen, waarbinnen de individuele getuigenissen moesten gesitueerd worden.

Overigens beperkt het palet aan soorten bronnen zich niet tot schriftelijke (archief- en bibliotheekmateriaal) en mondelinge bronnen. Het uiteindelijke boek werd overdadig geïllustreerd, het beeldmateriaal besloeg bijna de helft van het volume. Binnen AMSAB-ISG bestaat al lange tijd de opvatting dat beelden meer zijn dan louter illustraties bij woorden, dat beeldmateriaal een eigen taal spreekt en voldoende ruimte moet krijgen om deze specifieke kant

(6) Dit resulteerde in de publicatie van Donald WEBER, *Leven en werken in de Belgische transportindustrie, 1913-2013*, Gent-Antwerpen, Tijdsbeeld-Pièce Montée-AMSAB-ISG-BTB, 2013 (Nederlandse en Franse edities). De brochure verscheen als: *BTB 100. Tien sleutelmomenten uit de geschiedenis van de Belgische Transportarbeidersbond*, Antwerpen-Gent, BTB-AMSAB-ISG, 2013 (Nederlandse, Franse en Engelse edities).

(7) De andere categorieën waren: maritiem personeel (zeelieden, matrozen, binnenschippers, vissers, loodsen...), en wegvervoer en logistiek (vrachtwagenchauffeurs, taxi-chauffeurs, buschauffeurs, verhuizers, luchthavenpersoneel...).

van het verhaal te brengen. De beelden werden in dit onderzoek als evenwaardig beschouwd aan de informatie verkregen uit schriftelijke en mondelinge bronnen⁽⁸⁾.

Omdat mondelinge geschiedenis niet het einddoel was, waren de criteria voor de selectie van de respondenten eerder soepel. Er hoefde geen representativiteit nagestreefd te worden, en er werden slechts basisgegevens genoteerd van de respondenten. De kandidaat-getuigen werden geselecteerd op basis van de verwachte bijdrage die ze konden leveren aan de al verkregen informatie, het aanvullen van leemtes of het belichten van onvolledige of gefilterde gegevens. Voorbeelden: een communistische arbeider die de andere kant van de officiële vakbondsbronnen kon belichten, een gepensioneerd binnenschipper wiens beroep nog steeds zijn passie was en die het dagelijks leven aan boord van een schip tot in de kleinste details kon toelichten, arbeiders aan de luchthaven omdat daar erg weinig informatie over te vinden was, enzovoort. Voor de havenarbeiders werden selectiecriteria gebruikt zoals: arbeiders die délégué waren geweest en de dossiers goed kenden, arbeiders die juist niet bij de vakbond waren en de wereld daarbuiten vertegenwoordigden, arbeiders die gepromoveerd waren tot patroon en beide kanten konden vergelijken, enzovoort. Gelijkaardige ad-hoccriteria werden gebruikt voor getuigenissen over de thuishaven, het persoonlijke leven van de arbeiders. Helaas bleek de projecttermijn van een jaar te kort om alle gewenste aspecten voldoende aan bod te laten komen. Zo is bijvoorbeeld het genderperspectief – niet onbelangrijk bij deze erg mannelijke beroepsgroep – sterk onderbelicht gebleven. Uiteindelijk werden een veertigtal getuigenissen gehoord, waaronder twee groepsgesprekken.

Veertigtal, bij benadering, omdat het bij sommige gesprekken niet duidelijk was of ze al dan niet het statuut van mondelinge geschiedenis droegen. In een aantal gevallen waren er ontmoetingen, gewoonlijk in het kader van een bezoek aan een werkvloer, die hartelijk van aard waren en waarbij de gids zeer uitvoerig en met veel kennis van zaken vertelde over de arbeidsomstandigheden. Achteraf moest ik verschillende keren vaststellen dat ik over informatie beschikte, afkomstig uit deze gesprekken, die uniek en cruciaal van aard was. Dat zorgde voor een probleem: ik kon de kennis niet weglaten, dan zou ik de lezer bedriegen, maar ik kon ze ook niet vermelden, want de gesprekken waren niet opgenomen en de controle van de historische kritiek was niet mogelijk. In zulke gevallen werd uiteindelijk de informatie kort vermeld met een weinig correcte verwijzing naar een gesprek met persoon X of Y. Conclusie hieruit: in feite zouden alle gesprekken in het kader van een onderzoek moeten opgenomen worden, of ze nu al dan niet bedoeld zijn als mondelinge geschiedenis.

Dat brengt ons bij een volgend aspect: de kwestie van de voorbereidende gesprekken. Hoewel er specifieke omstandigheden zijn waarbij een voorbereidend gesprek een meerwaarde kan hebben, moet dit niettemin in het algemeen ten sterkste afgeraden worden. In alle ervaringen die ik zelf had met mondelinge getuigenissen, bleken gesprekken op voorhand, hoe kort ook,

(8) Hendrik OLLIVIER, ed., *Met licht geschreven. Foto's uit een eeuw dagelijks leven*, Gent, AMSAB-ISG-Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 1994.

uiteindelijk neer te komen op een vorm van geschiedenisvervalsing. Het is van eminent belang om te erkennen dat een gesprek tussen een interviewer en een getuige een dynamisch gebeuren is, waarbij de betrokkenen een groei-proces doormaken dat integraal deel uitmaakt van de getuigenis. Een verhaal dat al eens een keer verteld is, voorafgaand aan en buiten het opgenomen gedeelte van het interview, kan onmogelijk daarna nog een tweede keer op dezelfde manier verteld worden (en als de getuige dat probeert, is dat kunstmatig en dus een valse getuigenis). De ervaringen hiermee in het kader van dit onderzoek waren bijzonder negatief. Zelfs verhalen die slechts kort werden aangehaald in het kader van de kennismaking, werden daarna tijdens het interview onvolledig of zelfs niet meer herhaald, omdat de respondent hier ongemakkelijk bij was. En misschien erger nog, als interviewer merkte ik dat de vooraf opgedane kennis in mijn hoofd zat, en dat ik dat actief gebruikte om het gesprek te sturen, of om bepaalde aspecten juist wel of juist niet aan bod te laten komen.

Het fenomeen is in de literatuur niet onbekend: “Een interview wordt zelfs beschouwd als een gemeenschappelijk product van onderzoeker en respondent waarbij de uitspraken tot stand komen door een creatieve samenwerking”, aldus De Wever en François in 2003⁽⁹⁾. Toch bestaat de indruk dat onderzoekers hier niet altijd de juiste conclusies uit trekken. Te vaak nog worden gesprekken uitgebreid voorbereid met de respondent, waarbij soms zelfs delen van een vragenlijst op voorhand worden doorgenomen. De onderzoeker blijft zichzelf dan beschouwen als een neutrale entiteit, de relatie tussen interviewer en getuige die intussen wel degelijk tot stand komt, wordt genegeerd en blijft niet gedocumenteerd. In deze case werd anders te werk gegaan: de kennismaking werd beperkt tot een begroeting, en het opnameapparaat werd zo snel mogelijk op tafel gezet. Pas wanneer de opname al bezig was, werd kennis gemaakt met de getuige, die aldus aan een natuurlijk ritme de gelegenheid kreeg om haar/zijn verhaal te brengen. Er werd niet met open *life stories* gewerkt, maar evenmin met vaste vragenlijsten. Afhankelijk van het soort getuigenis waarvoor de respondent geselecteerd was, werd bij het begin van het gesprek op losse wijze een aantal (vijf tot tien) thema's genoteerd. Daarna werd geprobeerd om het gesprek richting deze thema's te sturen, maar als de getuige het belangrijk vond om iets anders ter sprake te brengen, werd met het nodige geduld geluisterd.

Tijdens de gesprekken werd niet expliciet gepeild naar beeldvorming, dat was immers ook niet de bedoeling. Het doel van het gesprek was het verkrijgen van informatie, het opvullen van leemtes of het aanvullen van onvolledige of gekleurde informatie. Wanneer in de loop van het gesprek vastgesteld werd (of nog maar vermoed werd) dat de respondent de waarheid geweld aandeed, dan werd dat beschouwd als onbetrouwbare informatie en werd beslist om dit niet te gebruiken in de uiteindelijke narratieve representatie. Het is interessant om vast te stellen wanneer respondenten de feiten begonnen te vertekenen, of juist niet. Dat gebeurde niet als er beschamende of mythische onderwerpen ter sprake kwamen. Slordigheid, gebrekkige

(9) Bruno DE WEVER & Pieter FRANÇOIS, *Gestemd verleden. Mondelinge geschiedenis als praktijk*, Brussel, Vlaams Centrum voor Volkscultuur, 2003, p. 21.

hygiëne en andere wanpraktijken: de arbeiders keken het recht in de ogen als ze erover vertelden. En als mythes ter sprake kwamen zoals het liefje in elke haven, of de weidsheid van de landschappen onderweg, dan werd er opmerkelijk nuchter gereageerd (“We moesten wel werken, hè.”). Heel anders was het als het over arbeidsethos of over verloning ging. Als het ging over hoe hard ze moesten werken, dan kregen de getuigenissen al snel mythische proporties. Over verloning daarentegen werd enkel uiterst summier en in de meest stereotiepe bewoordingen gepraat.

Er werden geen transcripties gemaakt van de interviews. Er zijn ernstige bezwaren tegen het gebruik van transcripties als een volwaardige bron. Ook dit is een inzicht dat al bijna zo oud is als het fenomeen mondelinge geschiedenis, maar waar onderzoekers nog steeds onvoldoende conclusies uit trekken. Reeds in 1982 sprak Alessandro Portelli zich in de meest resolute bewoordingen uit tegen transcripties: “[E]xpecting the transcript to replace the tape for scientific purposes is equivalent to doing art criticism on reproductions, or literary criticism on translations”⁽¹⁰⁾. De bezwaren tegen transcriptie zijn voldoende gekend: het wegvallen van lichaamstaal en de taalvervorming die ontstaat bij het omzetten van spreektaal in schrijftaal maken dat een transcriptie de toets van de historische kritiek moeilijk kan doorstaan. In dit onderzoek werden in plaats van transcripties lijsten gemaakt van de thema’s die in de loop van het gesprek aan bod kwamen, met referenties naar de plaats op de opname, min of meer naar analogie met de praktijk van de *Shot List* bij het beschrijven van bewegende beelden. Op die manier beschikt de onderzoeker over een soort van inhoudstafel, die toelaat om snel een bepaalde passage terug te vinden⁽¹¹⁾. Voor de referenties werd gebruik gemaakt van de tijd van een opname: er werd verwezen naar een bepaalde minuut, dit in tegenstelling met vroegere praktijken toen gebruik werd gemaakt van tellerstanden⁽¹²⁾.

Achteraf bekeken volstond het in feite niet om transcripties te vermijden, en rechtstreeks met de geluidsopname te werken. Voortdurend moest vastgesteld worden dat uitspraken onvoldoende konden geïnterpreteerd worden zonder de bijhorende lichaamstaal. Bij het opnieuw beluisteren van de opnamen realiseerde ik me sterk dat bepaalde passages ronduit fout zouden begrepen zijn, indien ik me als onderzoeker niet de scene voor de geest had kunnen halen, en me herinnerde dat de respondent aan de hand van gelaatsuitdrukkingen, blikken en handbewegingen duidelijk maakte dat haar/zijn woorden op een welbepaalde manier moesten opgevat worden. Het euvel kon ditmaal opgevangen worden, omdat ik als enige onderzoeker zelf alle interviews had gedaan, en omdat de narratieve representatie zo snel na de interviews werd gerealiseerd. Niettemin, geluidsopnames lijken niet de beste praktijk te zijn voor het vastleggen van getuigenissen. Zeker in de huidige

(10) Alessandro PORTELLI, “The Peculiarities of Oral History”, in *History Workshop*, 1981, 12, p. 97.

(11) Zie: http://www.amsab.be/index.php?option=com_content&task=view&id=613&Itemid=265 (laatst geraadpleegd op 16 april 2014).

(12) Afgekort tot m. in het formaat UU:MM, waarbij U staat voor uur en M voor minuut. Bijvoorbeeld: Donald WEBER, *Gesprek met Ernest Eernaerts*, Sint-Amandsberg, 14 januari 2013, m. 00:53.

tijd, met de technische mogelijkheden die er zijn, en in het bijzonder de alomtegenwoordigheid van camera's, lijkt het aangewezen om het interview vast te leggen met een beeldopname veeleer dan enkel met een geluidsopname. Bij toekomstige projecten zal gebruik gemaakt worden van twee camera's op een statief, links en rechts achter de onderzoeker, die een kruiselingse opname maken van het interview.

Analyse van de beeldvorming

Gevallen waarbij de getuigen aan geheugenconstructie deden, waren opvallend aanwezig tijdens het onderzoek. Dokwerkers hebben een sterk beroepsprofiel, en het werd snel duidelijk tijdens de gesprekken dat zij een uitgesproken professioneel zelfbeeld hadden. Zo werd bij elke getuige gevraagd naar wat zij als de grootste verandering hadden ervaren op de werkvloer, welke fenomenen de grootste impact hadden gehad. Telkens weer werd naar de sociale aspecten verwezen: de kameraadschap die verdwenen was, het elkaar onderling helpen, het samen iets gaan drinken na het werk. Opvallend genoeg werden containers en palletten nooit vermeld in de getuigenissen, terwijl net deze de aard van de havenindustrie en de havenarbeid vanaf de jaren 1960 fundamenteel hebben veranderd. Ook opvallend was de invloed van het genderperspectief: de (zeldzame) vrouwen die aan het woord kwamen, legden vergeleken met de mannelijke getuigen andere accenten en haalden verschillende herinneringen aan. Het meest heikele thema was de havenstaking van 1973, een wilde staking in de Gentse en Antwerpse havens die op harde confrontaties uitliep met de vakbond. Nog steeds, veertig jaar later, verscheen meteen een grimas op het gezicht van oudere vakbondsmensen als het onderwerp tijdens de gesprekken op tafel kwam. Herhaaldelijk moest de vakbondstop, als opdrachtgever van het onderzoek, dit verdedigen tegen de eigen achterban: "Het is een zwarte bladzijde in onze geschiedenis, maar we gaan dat hier niet negeren, hè mannen. Het is een stuk van ons verleden, en het moet erbij".

Het onderwerp dat we hier gaan gebruiken als voorwerp van analyse van geheugenconstructie en beeldvorming bij mondelinge geschiedenis, is ouder en van een meer algemene aard: de plaats van alcoholconsumptie in het leven en werken van de havenarbeiders. Drankmisbruik en dokwerkers vormen een spreekwoordelijk koppel in de populaire cultuur. Havenarbeid, zeker in de eerste helft van de twintigste eeuw, is ruw en hard en wordt uitgevoerd door mannen die tot de onderste lagen van de beroepsbevolking behoren. Ze wonen in achterbuurten aan de rand van de stad, niet ver van de dokken, en daartussen bevindt zich een onoverzichtelijk kluwen van kroegen en bordelen, soms hele straten lang. Geen wonder dat dokwerkers een slechte reputatie hebben, en in de volksmond snel met alcoholmisbruik worden geassocieerd.

Maar beeldvorming in de populaire cultuur is niet hetzelfde als wetenschappelijke inzichten. Enerzijds kan niet ontkend worden dat alcoholconsumptie onlosmakelijk verbonden is met havenarbeid. Dokwerkers zijn een risicogroep, ook vandaag nog. In 2011 was de conclusie van een Europese studie naar de invloed van alcoholconsumptie op arbeidsproductiviteit: "Based on the rates of alcohol-related mortality, three target groups stand out for action: those working in the retail alcohol trade, labourers in the construc-

tion industry, and seafarers and dockers”⁽¹³⁾. Anderzijds, daartegenover staan een aantal inzichten:

- Het drankprobleem werd aanvankelijk sterk aangewakkerd door het zogenaamde jenever-truckstelsel. Maar vanaf de jaren 1930 werd dit systeem aangepakt door de havenautoriteiten, door de bouw van verplichte aanwervings- en uitbetalingsburelen, en eind jaren 1950 was het grotendeels verdwenen.
- Vanaf de jaren 1960 werd de arbeid aan de havens sterk gereguleerd. Tegen de jaren 1980 was de aanwezigheid van alcohol aan de dokken sterk verminderd, en na 2000 is alle alcohol in principe verboden op de werkvloer⁽¹⁴⁾.
- Buiten de arbeidsvloer kwam alcoholmisbruik ook voor in de persoonlijke sfeer, bijvoorbeeld in de vorm van avondlijk kroeglopen. Maar er zijn geen harde bewijzen dat dit bij dokwerkers meer voorkwam dan bij andere beroepsgroepen zoals matrozen, vissers, bouwvakkers of metaalarbeiders. Er zijn evenmin aanduidingen dat dit gedrag algemeen was, en voor elke individuele havenarbeider opging.
- Beeldvorming over dronkenschap bij dokwerkers werd soms geconstrueerd met achterliggende bedoelingen. De populaire kranten brachten hier graag en met regelmaat sappige verhalen over. Ook van vakbondszijde werden de wantoestanden graag breed uitgesmeerd om ze aan te klagen en om hervormingen te legitimeren⁽¹⁵⁾.
- Alcoholmisbruik brengt vaak psychologische problemen teweeg. Hoe een individuele getuige hierop reageert, kan sterk verschillen: het kan verzwegen worden, of geminimaliseerd uit schaamte, of juist opgeblazen om het wangedrag van andere dokwerkers aan te klagen of om af te rekenen met een eigen drankverleden.

Zonder hier verder al te diep op deze historische problematiek in te gaan, was het duidelijk dat het er in de narratieve representatie op aan zou komen om de drankcultuur van de dokwerkers de juiste plaats te geven: niet negeren, maar ook niet overdrijven. Het onderzoek was namelijk in het geheel niet gericht op het aan de kaak stellen van wantoestanden. Integendeel, het was net de bedoeling om de normaliteit van het dagelijkse leven en werken van de arbeiders te tonen. Drankmisbruik werd van bij de aanvang beschouwd als een abnormaliteit, het zou dus enkel sporadisch vermeld worden.

(13) Peter ANDERSON & Marjana MARTINIC, *Alcohol, Work and Productivity: Scientific Opinion of the Science Group of the European Alcohol and Health Forum*, 2011, p. 38. Available at: http://ec.europa.eu/health/alcohol/docs/science_02_en.pdf (last viewed on 31 March 2014).

(14) Maar wellicht op zijn minst gedeeltelijk vervangen door een drugsprobleem, zie Melis in 2001 over de pepillen die de mannen van *de prise* naar verluidt nemen om hun eindeloze shiften te overleven. Annelies MELIS, *Antwerpse havenarbeiders 1960-1980. Een zicht op hun arbeiderscultuur vanuit de sociale relaties op het werk*, Leuven, dissertatie Katholieke Universiteit Leuven-Departement Geschiedenis, 2001, p. 106-109.

(15) K. VAN ISACKER, *De Antwerpse dokwerker*, op. cit., p. 44-99 en 69-74 ; J. CHAPELLE, *Donker Antwerpen*, op. cit., passim.

Dat leek in de loop van het onderzoek aanvankelijk goed te verlopen. Er waren studies en verhalen in de archieven voorhanden, die betrouwbaar en genuanceerd waren, en die op realistische wijze praktijken rond alcohol beschreven. Hieruit bleek dat het fenomeen bestond, maar dat het zeker geen algemeen verschijnsel was, en dat de voorafgaande opvatting om het een marginale plaats te geven in het verhaal verantwoord was. Daarna kwamen de getuigenissen, en die bevestigden dit aanvankelijk alleen maar. In algemene termen gaven de meeste dokwerkers toe dat er in het recente verleden van de havenarbeid zeker een probleem was met alcohol op de werkvloer, maar ook dat het vroeger veel erger was geweest, dat er hard tegen het misbruik was gevochten, en dat het met de strenge voorschriften van vandaag veel minder een probleem was.

In de uiteindelijke narratieve representatie werd dit standpunt aangehouden. In het gedeelte over de persoonlijke levenssfeer van de havenarbeiders werd niet dieper ingegaan op alcoholconsumptie, op enkele korte zijdelingse verwijzingen na. Er was immers veel materiaal en de voorziene ruimte in het boek was krap. In het gedeelte over de professionele aspecten daarentegen kon het fenomeen moeilijk vermeden worden. Uiteindelijk werd besloten om de dokwerkers zelf aan het woord te laten, in een passage waarin een dokwerker indirect werd weergegeven: “En ook op het terrein wordt vaak een loopje genomen met de veiligheidsmaatregelen. Willy, een Gentse dokwerker, vertelt hoe het er in de jaren 1970 nog aan toe ging. Er wordt een groot kolenschip gelost. Eerst met de grijpers, in het midden van het ruim, tot er alleen langs de kanten nog kolen zitten. Dan wordt de bulldozer in het ruim gestuurd, om de kolen langs de kant los te wrikken. Maar de mannen zijn al pinten gaan pakken, en wat te veel ook. En de jonge Bostoen, amper dertig en pas begonnen aan de dokken, hij had daar niet moeten zijn, daar in het ruim, hij had daar niets te zoeken. Maar hij was ook in het ruim gegaan. De kolen stonden nog heel hoog opgestapeld langs de kant, nog wel honderd ton, en de jonge dokwerker was wat opzij gaan staan, uit de weg van de bulldozer. Toen de bullman begon, die was al wat ruwer bezig dan anders, en de vloer van het ruim daverde nogal veel. En de kolen, die zijn beginnen schuiven. Bostoen heeft wel een ton kolen op zijn kop gekregen, hij moet op slag dood geweest zijn”⁽¹⁶⁾.

In deze passage komt de factor alcohol slechts zijdelings aan bod, ergens middenin. Een attente lezer begrijpt wat er aan de hand is, zonder dat het van de daken wordt geschreeuwd. Nochtans was in de oorspronkelijke getuigenis veel uitgebreider en explicieter over alcohol gepraat. De respondent was niet zelf over het onderwerp begonnen, maar eenmaal ik het thema had aangebracht werd er gretig op ingegaan. Toch werd er niet sensationeel over gedaan, veeleer kwam de getuige bedroefd over. Hij was geen voorstander van de bakken bier en flesjes jenever die in de jaren 1970 en 1980 blijk-

(16) In deze case-study wordt verwezen naar een vroegere versie van de tekst die uiteindelijk zou verschijnen in D. WEBER, *Leven en werken*, op. cit. Het betreft een pdf-bestand dat bewaard wordt in mijn persoonlijke archief, waarin met behulp van de functie Track Changes van Microsoft Word alle wijzigingen werden vastgelegd. Gent, AMSAB-Instituut voor Sociale Geschiedenis, Persoonlijk archief Donald Weber, “Dangerous Content”³, 5 april 2013, p. 34-35.

baar alomtegenwoordig waren op de werkvloer, en hij leek de miserie en de ongevallen die eruit voortkwamen te betreuren. In de bovenstaande passage probeer ik deze toonaard dan ook weer te geven. Op mijn vraag daarna hoe het bij hem zelf zat met de alcohol op de werkvloer, kwam een verrassend antwoord: “Maar ik drink niet! Nooit gedaan, drank, ik moet dat niet hebben”⁽¹⁷⁾. In hoeverre het feit dat de getuige zelf geheelonthouder was de geheugenconstructie had beïnvloed, is niet duidelijk. De beeldvorming leek in elk geval niet overdreven, zoals ook door de andere getuigenissen werd bevestigd.

Behalve de verhalen uit de getuigenissen, was er een ouder historisch fenomeen dat moeilijk kon vermeden worden in de narratieve representatie, met name het beruchte jenever-truckstelsel dat hoger al ter sprake kwam: het systeem waarbij dokwerkers werden aangeworven en betaald in de kroegen van de fore-mannen (ploegbazen), wat voor grote misbruiken zorgde. In de uiteindelijke narratieve representatie klonk dat als volgt: “De dokwerker die ’s morgens werk wil, moet eerst verteren in het café van de fore-man, véél drinken, wie het meest verteert, krijgt een job. En ook om uitbetaald te worden, ’s avonds, eerst verteren, dan pas geld. De drank wordt van het loon afgehouden. Met wat er overblijft, waggelt de dokwerker uiteindelijk ’s avonds laat naar huis. Pas laat in de jaren 1930, na de grote havenstaking van 1936, beslissen de havenautoriteiten om paal en perk te stellen aan deze jenever-herbergdwang. In de havens van Antwerpen en Gent worden aanwervingsburelen gebouwd”⁽¹⁸⁾.

En even verder, deze passage: “Men kan zich nauwelijks indenken hoe belangrijk het wel is geweest voor de havenarbeider, dat de jenever-herbergdwang werd uitgeroeid. Tijdgenoten schuwen de grote woorden niet: ‘De aanwervingsburelen nochtans betekenen voor de havenarbeiders iets veel grootser, zij verhogen de waardigheid van zijn arbeid, zij betekenen een grote stap naar de verwezenlijking van zijn mens-zijn’. Hoe fundamenteel dit afscheid van een leven van verknechting en verbeesting is, illustreert de reactie van de Gentse dokwerkers. Als het systeem van de wekelijkse uitbetalingen op het bureau in 1946 in voege komt in de Gentse haven, breekt meteen een wilde staking los. Dat ze de werkdag niet meer kunnen doorbrengen in gezelschap van een die ochtend meegenomen fles jenever, en niet meer kunnen afsluiten op café, met de zuurverdiende centen van die dag, is voor een aantal dokwerkers ondenkbaar”⁽¹⁹⁾.

Al bij al leek dit een evenwichtige weergave. De dokwerker werd hoofdzakelijk geportretteerd als een slachtoffer, zoals ook het geval was geweest in de vroegere vakbondspropaganda. Op het einde werd ook een verhaal opgenomen dat de dokwerker uit die passieve rol haalde, en toonde dat deze er wel degelijk ook eigen opvattingen, standpunten en praktijken op nahield. Met een dergelijke genuanceerde weergave werden geen problemen verwacht. Kwantitatief gezien vielen deze passages in het niets bij de andere aspecten, waaraan veel meer ruimte werd besteed.

(17) Donald WEBER, *Gesprek met Willy Dupré*, Oostakker, 11 januari 2013, m. 00:49.

(18) “Dangerous Content”, *op. cit.*, p. 26.

(19) *Ibid.*, p. 26-27.

De eerste versie van de tekst werd aan de wetenschappelijke begeleidingscommissie van het project bezorgd. In deze commissie zaten zowel mensen van de vakbondstop als academische onderzoekers. De reacties waren beperkt en over het algemeen positief. Maar uit een bepaalde hoek kwamen bezwaren: de havenarbeiders protesteerden tegen de zogenaamde teneur van de tekst, zij vonden dat de dokwerker ongunstig werd voorgesteld. Uit de lange lijst met bewaren kwam al snel een rode draad tevoorschijn: vooral de opmerkingen rond alcoholconsumptie werden gevisieerd. Een aantal havenarbeiders ontkende de verhalen van de getuigen, vond dat het allemaal overdreven werd voorgesteld, en stelde dat de waardigheid van de havenarbeiders op onaanvaardbare wijze in het gedrang werd gebracht⁽²⁰⁾.

Dat het protest van de kant van (een deel van) de opdrachtgever kwam, was delicaat. Het vakbondsbestuur noch AMSAB-ISG wilden de onafhankelijkheid van de studie in gevaar brengen en de indruk wekken van censuurmaatregelen. Er volgde een voorstel tot compromis: er zouden bijkomende getuigen gehoord worden, die zagezegd de andere kant van de beschreven praktijken zouden belichten. Het verwerken van deze alternatieve herinneringen in de narratieve representatie zou de uiteindelijke tekst zagezegd in balans brengen. Hoewel in feite hiermee mijn neutraliteit als wetenschappelijk onderzoeker in vraag gesteld werd, had ik geen bezwaar tegen bijkomende getuigenissen en het aanhoren van tegenargumenten. Als de auteur zijn werk goed had gedaan zou het niet moeilijk zijn om de bezwaren te weerleggen, zo was de redenering van mijn kant. Er werd een ontmoeting geregeld met drie Antwerpse (ex-)dokwerkers.

De nieuwe getuigen wonden er geen doekjes om: "Ik kan aannemen dat ge een havenarbeider wil afschilderen als een dronkaard, maar dat ge hem ook wil afschilderen als een hoerenloper, daar heb ik toch wel problemen mee"⁽²¹⁾. Dit naar aanleiding van de zinsnede: "Of ze gaan iets drinken in een van de talrijke cafés en bordelen". De aanwezigheid van het woord bordelen had geen meerwaarde voor de tekst, en zou verwarrend kunnen zijn, zo werd gesteld.

Het ongenoegen over de populaire beeldvorming van de havenarbeider zat diep: "Wat mij altijd opvalt, als er zoiets is, zo heeft bijvoorbeeld ATV ook eens iets gegeven over de havenarbeiders, en dan gaan ze een café in, en de grootste zatlap pakken ze eruit voor die te laten spreken. Want een serieuze mens komt daar nooit aan bod, ah nee, dat is niet zo een sensatie. Al wat de mensen dan zeggen is, oh het zijn die dokwerkers weer. Maar zo is het niet. Ik ben in mijn 42 jaar geen ene keer op café geweest op mijn werk"⁽²²⁾. Hieruit bleek, en ook uit andere interventies, dat de respondenten zich scherp bewust waren van het feit dat geschiedenis iets was dat geconstrueerd werd, en dat de keuze van de getuigen en de verwoording van de feiten hierin bepalend was. Een respondent had het letterlijk over een beeld dat geschetst werd van de praktijken, en hoezeer daarin veralgemeend werd: "Dat is gelijk, elke

(20) E-mailbericht van Ivan Victor aan Donald Weber, 13 maart 2013, bijlagen.

(21) D. WEBER, *Gesprek met Antwerpse Dokkers*, Antwerpen, 28 maart 2013, m. 00:06.

(22) D. WEBER, *Gesprek met Antwerpse Dokkers*, Antwerpen, 28 maart 2013, m. 00:08.

ATV is een Antwerpse regionale televisiezender.

zeeman had in het Schipperskwartier zijn meiske zitten, hè, maar negentig procent van die Chinezen aan boord ziet ge daar niet”⁽²³⁾.

Het was niet enkel de wijze waarop verhaald werd over alcoholmisbruik, ook de vermelding van illegale praktijken werd gezien als een aantasting van de waardigheid van het beroep. Verhalen over enveloppen met smeergeld die aan douanebeambten en loodsen werden gegeven, handel in dagloonbriefjes om extra overuren te kunnen kloppen, of pakjes die zogezegd van het schip gevallen waren, konden op algemene afkeuring rekenen⁽²⁴⁾.

De bezwaren haalden niet veel uit. De respondenten moesten toegeven dat de praktijken die beschreven werden in elk geval wel degelijk hadden bestaan, en dat de getuigenissen betrouwbaar waren. Alternatieve versies werden niet gegeven, in plaats daarvan werd druk uitgeoefend om een aantal praktijken te verzwijgen en een aantal passages te schrappen. Maar ook dat laatste had weinig effect. Om dat te begrijpen moeten we evenwel het loutere discours van de getuigenissen verlaten, en de situationele context van het interview in beschouwing nemen.

Hoger werd al geargumenteed dat de interviewer niet buiten de mondelinge geschiedenis staat. Het interview is een procesgebeuren tussen alle betrokkenen, een dynamisch groeiproces. Elk interview moet in feite een procesanalyse ondergaan, waarbij van elke actor de rol binnen het proces wordt onderzocht, evenals de effecten van de interactie tussen de betrokkenen. De dynamiek van het gesprek wordt eveneens bepaald door de samenstelling van de deelnemers en hun opstelling.

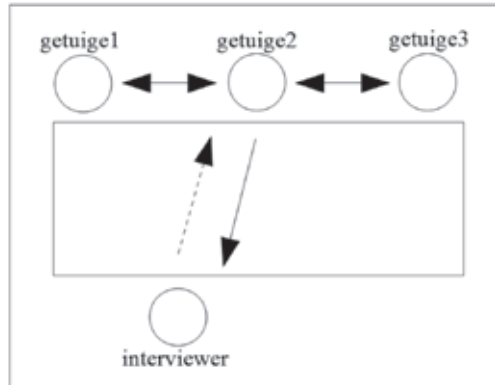
In dit bewuste interview werd de keuze van de respondenten opgedrongen aan de interviewer. Toch viel dat mee, en was er bij de keuze duidelijk een poging gedaan om tot een open gesprek te komen. De drie nieuwe getuigen waren: (1) een ex-délégué, in feite één van de oorspronkelijke klagers, (2) een gepensioneerd havenarbeider die niet tot de vakbond hoorde en een neutrale getuigenis kon geven, en (3) een jongere getuige die als markeerder was begonnen en inmiddels carrière had gemaakt, die tot het kader was gaan behoren en dus een perspectief kon geven zowel van vakbonds- als van patroonszijde.

Bij het binnenkomen in de ruimte van het gesprek viel de opstelling aanvankelijk tegen. Het was logisch dat de drie respondenten, die elkaar goed kenden, naast elkaar gingen zitten en dat de interviewer zich tegenover hen zette. Maar dat gaf op ongelukkige wijze de indruk van een beklagdenbank. De aanleiding van het gesprek daarenboven was negatief. Het was duidelijk dat ten minste één getuige aanklachten wilde formuleren tegenover de interviewer. Dit creëerde het potentiële risico dat de getuigen aan één lijn zouden trekken en gezamenlijk druk uitoefenen op de interviewer. Aanvankelijk was dit ook de gespreksdynamiek: er werden bittere klachten verwoord door de eerste getuige, en de andere getuigen vielen dit bij en versterkten de bezwaren nog.

(23) D. WEBER, *Gesprek met Antwerpse Dokkers*, Antwerpen, 28 maart 2013, m. 00:10.

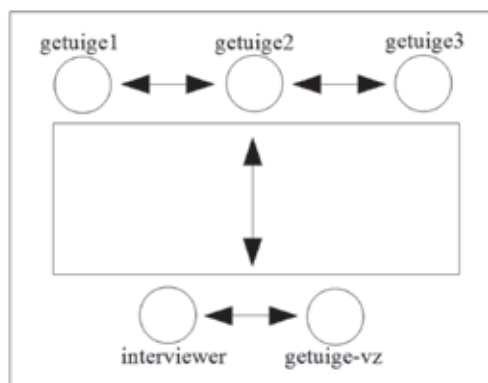
(24) D. WEBER, *Gesprek met Antwerpse Dokkers*, Antwerpen, 28 maart 2013, m. 00:16.

Figuur 1 – Potentieel risicovolle aanvangssituatie van het interview

Deze situatie veranderde echter volkomen toen na een kwartier de vakbondsvoorzitter de kamer binnenkwam en het gesprek vervoegde. De opstelling werd geheel anders toen de nieuwe deelnemer zich naast de interviewer zette. Daardoor werd de balans rond de tafel hersteld en viel het effect van de beklagdenbank weg. Bovendien deelde de voorzitter de aanleiding niet van de bezwaren, maar refereerde uitdrukkelijk aan de eerder gemaakte afspraken dat het onderzoek onafhankelijk moest zijn en dat zwarte bladzijden niet mochten verdoezeld worden. Tegen de zichzelf versterkende gespreksdynamiek aan de overkant van de tafel werd nu tegengas gegeven. Maar dat leidde niet tot het ontstaan van twee kampen rond de tafel. De drie getuigen, zoals eerder gezegd, vertoonden nogal wat diversiteit en waren het niet altijd eens onder elkaar. En anderzijds volgde de interviewer de voorzitter ook niet altijd in de geuite tegenargumenten. De nieuwe gespreksdynamiek veranderde de inhoud van het gesprek volkomen: de bezwaren kwamen veel minder aan bod, en in plaats daarvan werden alternatieve praktijken en nieuwe onderwerpen in een open discussie besproken.

Figuur 2 – Feitelijke opstelling van het groepsgesprek

Op het einde van het gesprek werd afgesproken dat een aantal storende passages zouden verzacht of zelfs weggelaten worden, en dat enkele nieuwe onderwerpen die aan bod waren gekomen in het gesprek zouden opgenomen worden ter aanvulling. Veel aanpassingen waren niet voorzien, en het geheel van de tekst kwam zeker niet in het gedrang.

Om de wijzigingen voor te bereiden en de balans van de tekst niet in het gedrang te brengen, besloot ik om de tekst te analyseren en alle passages waarin verwezen werd naar alcoholconsumptie bij havenarbeiders in kaart te brengen. Het resultaat van deze analyse was ontluisterend en – *pun intended* – ontnuchterend. Zonder dat ik me dat als auteur goed en wel realiseerde, bleek de tekst niet minder dan 24 verwijzingen naar alcoholmisbruik te bevatten, en dat op amper 23 bladzijden. Onbewust had ik me bij het schrijven op sleeptouw laten nemen door populaire denkbeelden, door de mythe van de dronken dokwerker.

Behalve bij de passages uit de tekst die hoger vermeld zijn, waar de grote historische problemen met alcoholmisbruik werden behandeld, bleken ook bij andere aspecten voortdurend referenties aan alcohol te zitten, vaak bijna heimelijk weggestopt in een achteloze bijzin:

- “Dokwerkers die geen zin hebben om te werken, of al te zat zijn, blijven meestal wat rondhangen achteraan het aanwervingsbureau”⁽²⁵⁾.
- “Bij hen zitten ook vrouwen, die kapotte graanzakken zitten te herstellen, en de ruwe praat ondergaan van de mannen, die onder het werken voortdurend kracht putten uit jenever”⁽²⁶⁾.
- “Dit alles maakt dat de ongevallenplaag moeilijk in te dijken is, en de jeneverplaag onder de dokwerkers is al evenmin bevorderlijk”⁽²⁷⁾.

Bij het zoeken naar kleurrijke details om de tekst levendiger te maken, bleken de populaire stereotypen die we in het achterhoofd meedragen een krachtige referentiebank. Zelfs bij ogenschijnlijk neutrale praktijken werd voortdurend teruggevallen op het koppige beeld dat de dokwerker koppelde aan drinken. Over de zogenaamde vaste maat, als gesteld werd dat dat een loutere werkrelatie was: “Je gaat er zelfs geen pint mee pakken”⁽²⁸⁾. Over het sociale contact tussen de havenarbeiders dat grotendeels verdwenen is: “Havenarbeiders steken nu meer tijd in hun gezin en hobby’s, daar waar ze vroeger op café hingen met de makkers. De meeste dokwerkerscafés zijn trouwens verdwenen”⁽²⁹⁾. Strikt wetenschappelijk bekeken was deze vorm van narratieve representatie niet correct, het was louter terugvallen op een mythe. Ik had geen systematisch onderzoek gedaan naar het vrijetijdsgedrag van havenarbeiders, en kon niet met zekerheid stellen, gebaseerd op onderzoeksgegevens en statistische bewijzen, dat er een systematisch omgekeerd causaal verband bestond tussen hobbytijd en cafétijd. Een getuige had verteld dat havenarbeiders van vandaag meer bij hun gezin zijn en bezig met hun

(25) “Dangerous Content”, p. 27.

(26) *Ibid.*, p. 28.

(27) *Ibid.*, p. 28.

(28) *Ibid.*, p. 42.

(29) *Ibid.*, p. 42.

hobby's, en automatisch had ik de associatie gemaakt in de zin van: "Ah ja, vroeger zaten ze natuurlijk de hele tijd op café."

Andere studies, die ik tijdens het onderzoek als secundaire literatuur had gebruikt, bleken in hetzelfde bedje ziek. Karel Van Isacker schreef in 1963 bladzijden lang over het fenomeen van het drankmisbruik bij de Antwerpse dokwerker in het begin en midden van de twintigste eeuw, vrijwel volledig gebaseerd op eigentijdse getuigenissen in kranten en politieverlagen⁽³⁰⁾. Ook bij recentere onderzoeken, gebaseerd op systematisch, kwantitatief onderzoek en dus in principe betrouwbaarder, doken voortdurend kleurrijke taferelen op die met alcoholconsumptie te maken hadden: "De dokwerker die moe en half zat thuiskomt, en de miserie thuis over zich heen krijgt, reageert zich nogal eens af. Een camion laden voor een jeneverfles of voor twee, drie druppels, dan gaan ze 's avonds naar huis, moeder en kinders krijgen een pandoeringe, dat was bijna alle weken"⁽³¹⁾. Er werd daarbij geen poging gedaan om de context te situeren, of om ten minste de veralgemening te temperen. Ik merkte in mijn tekst dat dezelfde fouten werden begaan. Uitspraken die de mythe van de dronken dokwerker leken te bevestigen werden gemakkelijk opgepikt, al kon de feitelijke juistheid aan de hand van de getuigenis niet vastgesteld worden: "De keerzijde daarvan, vroeger, tot diep in de jaren 1980, hadden dokwerkers altijd bier bij, of jenever, het bier was gewoon te koop op de kaden"⁽³²⁾. Zelfs speculatieve uitspraken, waarvan de respondent zelf aangaf dat er een vraagteken achter stond, waren moeiteloos doorgedrongen tot de narratieve representatie: "Daarentegen, met de prestatiedruk van vandaag is het nog maar de vraag of de jenever en de jointjes van vroeger niet gewoon vervangen zijn door pepillen en antidepressiva"⁽³³⁾. Uiteindelijk werden alle mythische representaties die in de studies en getuigenissen waren opgedoken, waaronder meer dan één verwijzing naar alcoholconsumptie, samengevat in een karikuraal portret van de dokwerker: "De dokwerker spreekt een eigen taaltje, drinkt veel te veel, is gespierd en vecht graag, en hangt graag rond met zijn kameraden, die hij aanspreekt met sappige bijnamen. Hij heeft een grote mond, maar ook een groot hart voor zijn werkmakkers, trakteert graag, en zal als iemand raakt aan hem of aan zijn werkmakkers direct de haven platleggen. Tot zover de alom gekende karikatuur van de dokker"⁽³⁴⁾. De lezer werd hiermee wel gewezen op het bestaan van een mythische reputatie van de havenarbeider, maar zoals de Antwerpse dokwerkers terecht opmerkten, veel meerwaarde had een dergelijke passage niet in een studie naar de professionele en persoonlijke realiteit van de havenarbeider.

Geheugenconstructie, zo leerde deze ervaring, gebeurt niet enkel in de hoofden van de respondenten wanneer ze hun getuigenis formuleren.

(30) K. VAN ISACKER, *De Antwerpse dokwerker*, op. cit., p. 44-99 en 69-74.

(31) Stefaan DHONT, *Het leven van de Gentse dokwerker 1932-1964. Constanten en wijzigingen in het profiel van een beroepscategorie*, Gent, Rijksuniversiteit Gent-Vakgroep voor Nieuwste Geschiedenis, 1985, p. 48.

(32) "Dangerous Content", p. 45.

(33) *Ibid.*, p. 43.

(34) *Ibid.*, p. 41. In de definitieve versie van de tekst werden de meeste verwijzingen naar alcoholmisbruik die hier aangehaald worden geschrapt of herschreven, zodat het boek uiteindelijk een wat minder mythisch gehalte kreeg.

Achterliggende contexten van collectieve herinnering en populaire denkbeelden zitten mee aan de interviewtafel, en sturen mee de beeldvorming van het verleden. Hun invloed situeert zich bij de getuigen, maar evenzeer of zelfs nog sterker bij de historische onderzoeker die de getuigenissen verzamelt, selecteert, analyseert en narratief representeert: “If others speak instead, it is still the historian who makes them speak; and the ‘floor’, whether admittedly or not, is still the historian’s”⁽³⁵⁾.

Conclusie

In deze bijdrage werd benadrukt dat mondelinge geschiedenis niet het einddoel was in de behandelde casus, maar slechts één van verschillende soorten bronnen, op dezelfde hoogte als andere bronnen zoals archivalische documenten, wetenschappelijke studies of beeldmateriaal. Uiteraard dienen mondelinge getuigenissen aan een eigen specifieke vorm van historische kritiek onderworpen te worden, zoals genoegzaam bekend uit de methodologische literatuur⁽³⁶⁾.

Verder, nog op het methodologische vlak, werd benadrukt dat transcripties niet als een goede praktijk kunnen beschouwd worden. Maar ook een loutere geluidsopname schiet in wezen tekort om de getuigenissen volwaardig en op correcte wijze vast te leggen. Er werd gepleit voor het gebruik van beeldopnamen. Tegelijk werd ook gewezen op het gevaar van voorafgaandelijke contacten, waarbij soms inzichten worden verzameld die niet op correcte wijze werden vastgelegd.

Op het analytische vlak werd het belang benadrukt van het benaderen van een interview als een dynamisch groeiproces tussen interviewer(s) en respondent(en). De onderzoeker moet er te allen tijde van bewust zijn dat de aanwezigheid van de interviewer(s) automatisch en onvermijdelijk een reële invloed uitoefent op de toonaard en de richting van het gesprek. Ook de samenstelling van de groep bij collectieve interviews, en zelfs ogenschijnlijk triviale aspecten als de indeling van de ruimte en de opstelling van tafels en stoelen zijn medebepalende factoren voor de inhoud van de getuigenissen, en dus ook voor de processen van beeldvorming en geheugenconstructie.

Uit het casusonderzoek naar de wijze waarop de kwestie van het alcohol-misbruik bij havenarbeiders werd bestudeerd en uiteindelijk weergegeven in de narratieve representatie is gebleken hoe delicaat geheugenconstructie kan zijn. Een aantal betrokken havenarbeiders kante zich tegen de verwoording van deze historische praktijk en vonden dat deze de waardigheid van hun beroep aantastte. Opvallend daarbij was hoe zeer deze getuigen zich bewust waren van de maakbaarheid van getuigenissen en narratieve representaties. Hun pogingen om druk uit te oefenen haalden weinig uit, enerzijds omdat ze onvoldoende overtuigend konden aantonen dat er alternatieve herinneringen waren die correcter de historische praktijken beschreven, anderzijds

(35) A. PORTELLI, “The Peculiarities of Oral History”, *op. cit.*, p. 105.

(36) Jan BLEYEN & Leen VAN MOLLE, *Wat is mondelinge geschiedenis?*, Leuven, Acco, 2012.

omdat tussen opdrachtgever en onderzoeker op voorhand voldoende sterke afspraken waren gemaakt die dit soort druk konden weerstaan.

Maar evenzeer werd onverwacht een nog groter probleem vastgesteld. De populaire beeldvorming bleek een veel grotere invloed uitgeoefend te hebben op de manier waarop de onderzoeker de narratieve representatie had opgesteld. Getuigenissen die verwezen naar de alom gekende praktijken van drankmisbruik bij dokwerkers werden gemakkelijk opgepikt in de uiteindelijke tekst, ook als ze in feite onvoldoende feitelijk onderbouwd waren of zelfs speculatief van aard. Bovendien slopen her en der in de tekst kleine, bijna heimelijke verwijzingen naar de praktijken van alcoholconsumptie, omdat de onderzoeker onbewust wilde aansluiten bij herkenbare populaire inzichten en aldus de tekst geschikt wilde maken voor een zo breed mogelijk publiek. Pas nadat de tekst diepgaand was geanalyseerd en de verwijzingen systematisch in kaart waren gebracht, werd dit zichtbaar. Opnieuw werd duidelijk dat de rol van de interviewer(s)/onderzoeker(s) bij processen van mondelinge getuigenissen reëel is en dat dit een vooraanstaande plaats moet krijgen in de methodologische benadering van mondelinge geschiedenis.

SAMENVATTING

Donald WEBER, *Geheugenconstructie in mondelinge geschiedenis. De casus van de dronken dokwerker*

De representatie van havenarbeiders wordt in onze samenleving gedomineerd door de associatie met overmatig alcoholverbruik. In deze bijdrage analyseren we hoe de standpunten van de verschillende actoren in het narratieve proces de historische constructie van de dronken dokwerker beïnvloedden. Op methodologisch vlak wordt benadrukt dat mondelinge geschiedenis op dezelfde hoogte staat als andere bronnen. Er wordt geargumenteed tegen transcripties, en gepleit om loutere geluidsopnamen te vervangen door beeldopnamen.

Op het analytische vlak wordt het belang benadrukt van het benaderen van een interview als een dynamisch groeiproses tussen interviewer(s) en respondent(en). Uit het casusonderzoek blijkt hoe delicaat geheugenconstructie kan zijn. Een aantal betrokken havenarbeiders kant zich tegen de verwoording van deze historische praktijk, maar hun pogingen om druk uit te oefenen halen weinig uit. Tegelijk wordt onverwacht een nog groter probleem vastgesteld. De populaire beeldvorming bleek een grote invloed uitgeoefend te hebben op de manier waarop de onderzoeker de narratieve representatie heeft opgesteld.

Mondelinge geschiedenis – methodologie – havenarbeiders – dronkenschap

RÉSUMÉ

Donald WEBER, *La construction des mémoires dans l'histoire orale. Le cas du 'docker ivre'*

La représentation des travailleurs portuaires dans notre société est dominée par son association avec la consommation excessive d'alcool. Dans cet article, nous analy-

sons comment les positions des différents acteurs dans le processus de narration influencent la construction historique du docker ivre. Au niveau méthodologique il est souligné que la tradition orale est à la même hauteur que les autres sources. Le texte prend position contre les transcriptions, et plaide pour remplacer les enregistrements sonores simples par des enregistrements vidéo.

Au niveau analytique, il est important de considérer l'interview comme un processus de croissance dynamique entre l'interviewer et les personnes interrogées. L'étude de cas montre comment la construction de la mémoire peut être délicate. Un certain nombre de travailleurs portuaires concernés s'est opposé à la formulation de cette pratique historique, mais leurs tentatives de faire pression n'ont pas été couronnées de succès. Entretemps, un problème plus grand encore s'est posé de façon inattendue. L'imagerie populaire affecte largement la façon dont le chercheur a élaboré la représentation narrative.

Histoire orale – méthodologie – dockers – ivresse

ABSTRACT

Donald WEBER, *The construction of memories in oral history. The case of the 'drunken docker'*

The representation of port workers in our society is dominated by its association with excessive alcohol consumption. In this article we analyze how the positions of the various actors in the narrative process have affected the historical construction of the drunken docker. At a methodological level it is emphasized that oral history is at the same height as other sources. The text opposes the use of transcripts, and advocates replacing mere sound recordings with video recordings.

At the analytical level the importance is emphasized of considering the interview as a dynamic growth process between the interviewer(s) and the respondent(s). The case study shows how delicate memory construction can be. A number of port workers involved oppose the wording of this historic practice, but their attempts to exert pressure are unsuccessful. At the same time an even bigger problem is found unexpectedly. The popular imaging showed a huge influence and has affected the way in which the researcher has drawn the narrative representation.

Oral history – methodology – dockworkers – drunkenness